

Fettâhî'nin Hosn u Dil (Hüsn ü Dil)'i İle Fuzûlî'nin Sıhhat ve Maraz'ının Mukayesesi

A Comparison of Fettahi's Husn u Dil with Fuzuli's Sıhhat ve Maraz

Güller NUHOĞLU¹

¹Istanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

ORCID: G.N. 0000-0001-7431-8300

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Güller NUHOĞLU (Dr. Öğr. Üyesi),
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: gucler.nuhoglu@istanbul.edu.tr

Başvuru/Submitted: 10.11.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
25.11.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
09.01.2021

Kabul/Accepted: 10.01.2021

Atf/Citation: Nuhoglu, Güller. "Fettâhî'nin Hosn u Dil (Hüsn ü Dil)'i İle Fuzûlî'nin Sıhhat ve Maraz'ının Mukayesesi". *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 38 (2021), 89-109. <https://doi.org/10.26650/jos.823800>

ÖZ

İslâmî edebiyatta seyr ü sülûkun alegorik tarzda anlatımı ilk olarak Arap Edebiyatı'nda ortaya çıkmış, Fars Edebiyatı yoluyla Türk Edebiyatı'na geçmiştir. İbn Sinâ Arapça kaleme aldığı *Salamân u Absâl* eseriyle bu türün ilk örneğini vermiş, bu türde eser veren diğer kalem erbabı onu takip etmişlerdir. Fars Edebiyatı'nda ise Suhreverdî'nin *Munisü'l- uşşâk* ve Attâr'ın *Mantiku't- tayr*'i ilk örneklerdir. 15.yy. Fars Edebiyatı'nın önemli şahsiyetlerinden Fettâhî-yi Nişâbüri bu türün ilk temsilcilerinden olmasa da aşk, güzellik, gönül v.s. mazmunları kişileştirerek *Hosn u Dil* (Hüsn ü Dil/ Güzellik ve Gönül) adıyla alegorik tarzda mesnevi yazan ilk kişidir. Eserin konusu görünüşte, Mağrip hükümdarı *Akl*'in oğlu *Dil* ile Maşrik hükümdarı *Aşk*'in kızı *Hosn* arasındaki muaşaka olsa da esasında bir iç yolculuk ve arayış hikayesidir. Bu iç yolculukta kat edilen her bir mekan beden bir uzvu veya insana ait bir kavram olup bu mekanlar seyr ü sülûkta bir basamak olarak tasarlanmıştır. *Hosn u Dil*, Doğu ve Batı edebiyatlarında büyük bir şörete sahip olmuş, eserin tercüme, tanzirleri yapılmış; ondan esinlenerek eserler ortaya konmuştur. Özellikle 16.yy. Türk şairleri eserden derinden etkilenmiş, Lâmiî, Ahî, Vâlî, Muhyî, Sıdkî aynı isimle eseri manzum veya mensur olarak Türkçe'ye çevirmişlerdir. Ayrıca W. Price ve A. Browne taraflarından İngilizce, R. Dvorak tarafından da Almanca çevirileri yapılmıştır. 16.yy. Türk Edebiyatı'nın güçlü şairlerinden Fuzûlî'nin *Sıhhat ve Maraz* isimli eserinin de *Hosn u Dil*'in alegorik kurgusundan izler taşıdığı ileri sürülmüştür. Bu çalışmada *Hosn u Dil*'in, *Sıhhat ve Maraz* üzerindeki etkisi irdelenirken iki eserin örtüştüğü ve ayrıştığı noktaları ortaya koymak için eserler şahıs, mekan ve olay örgüsü yönünden karşılaştırılacaktır.

Anahtar kelimeler: Fettâhî, Fuzûlî, Hosn u Dil, Sıhhat ve Maraz, Alegori

ABSTRACT

The allegorical expression of seyr ü sülûk in Islamic literature first appeared in Arabic texts and was transmitted to Turkish literature via Persian. İbn Sinâ wrote the first example of this genre, his *Salamân u Absâl* written in Arabic, and other writers in the genre followed him. In Persian literature, Suhreverdî's *Munisü'l- uşşâk* and Attâr's *Mantiku't- tayr* are the first examples. Although Fettâhî, an important figure of 15th century Persian literature, was not one of the first representatives of this genre, he was the first to write an allegorical mathnawi (the name *Hosn u Dil*) by personifying ideas such as love, beauty, heart, etc. Although the subject of the work is superficially a love story between *Dil*

(Heart), the son of the Maghreb ruler *Akl* (Reason), and *Husn* (Beauty), the daughter of the Mashrik ruler, *Ishk* (Love), its theme is actually an inner journey and a quest. Each place traversed in this inner journey is a part of the body and each is designed as a step on *seyr ü sulûk*. *Husn u Dil* has gained a great reputation in both Eastern and Western literature, and has been translated into various other languages, as well as inspiring the publication of many other works of literature. The 16th century Turkish poets were particularly influenced by the work, and those such as Lâmiî, Ahî, Wâlî, Muhyî, and Sıdkî translated the work into Turkish both as poetry and prose. Subsequently, W. Price and A. Browne translated the work into English, and R. Dvorak into German. It has been claimed that Fuzûlî's work, *Sıhhat ve Maraz*, also contains traces of the allegorical fiction of *Husn u Dil*. In this article, we will examine that the influence of *Husn u Dil* on *Sıhhat ve Maraz*, particularly overlapping and contrasting points of both works in terms of place, person, and storyline.

Keywords: Fattâhî, Fuzûlî, Husn u Dil, Sıhhat ve Maraz, Allegory

EXTENDED ABSTRACT

It is well known that sufis, produced various works by equating the adventure of a human attaining truth with their ontological understanding. Underlying these works is an understanding of *vahdet-i vücûd* (unity of existence), according to which existence is one and what really exists is only the existence of God. A person wishing to understand the truth of this absolute existence must be abstracted from his human existence through the experience of *seyr ü sulûk* (special training of a religious order). Thus, it was deemed inappropriate for those with such experience to simply transcribe their inner experience directly in writing, and an allegorical style of expression was preferred.

The allegorical narration in Islamic literature of *seyr ü sulûk* started with Ibn Sinâ, and other authors of similar works generally imitated him. However, Fattâhî Nishapur was the first to include *seyr ü sulûk*, the subject of his work *Husn u Dil*, by using classical personifications such as love, beauty, and heart. Ostensibly, the subject of the work is the love between *Dil* (Heart), the son of the *Maghreb* (West) ruler *Akl* (Reason) who was appointed the sultan of *Beden* castle, and *Husn* (Beauty), the daughter of the *Mashriq* (East) ruler *Aşk* (Love), and the events that occur in other parts of the body as they come together.

This work, which attracted great attention in both Eastern and Western literature, has been translated and replicated with the same or different names. There is a common opinion that Fuzûlî's work, *Sıhhat ve Maraz*, also contains traces of *Husn u Dil*'s allegorical approach. To reveal the overlapping and contrasting points of the two works, this study examines them both in terms of person, place, and storyline, and draws conclusions on this basis.

Fuzûlî's work is narrated in two parts, the first of which is an adaptation of the author's understanding of the medicine of his time to literature. It would not be wrong to say that this section is completely original and has been written in a robust and artistic style in terms of both expression and storyline. In the second part of the story, on which this comparison is based, the impact of Fattâhî is clearly apparent. Although this section is comparable Fattâhî's work in terms of style, it seems to be more concise and superficial relative to Fattâhî's detailed fiction.

This is because Fattâhî, who preferred a solitary lifestyle, identified with the main character of his work, *Dil*, and recounted his inner adventure through *Dil*. In fact, there are statements to this effect at the beginning and end of his work. Fuzûlî, meanwhile, declares that his story was transmitted at the beginning of the *Sihhat and Maraz*.

In both works, which are inner journey or quest stories, the characters who will undertake this journey or search and the places where they settle or visit are invented, the former as abstract concepts of human beings and the latter as personifications of the body parts of the lover that are used as place names. These abstract and concrete concepts used in both works, both as person and space, sometimes overlap and sometimes diverge. While Fattâhî associates almost every character with another character or place, Fuzûlî does not endeavor to do so. While Fattâhî generally applies his descriptions to individuals, Fuzûlî prefers to use places.

In terms of storyline, both works contain a long seyr ü sulûk. The place to be visited is *Beden*. In the course of the stories, there are parallels both in events and in the use of common metaphors (such as getting one's desire with magic, overcoming obstacles with hair strands, mirrors, and rings, etc.). Both works conclude with a sufistic expression; in other words, *Dil* and *Rûh* have attained Marifetullah (knowledge of God).

As a result, while Fattâhî's work seems more successful in terms of seyr ü sulûk, Fuzûlî's work is more complementary in so far as it combines medicine and Sufism.

Giriş

Mutasavvıflarca beden vasıtası ile maddi aleme gelen ruhun asli vatanına dönme iştiafında olduğu ve yer yüzünde bir süre bedenle vakit geçirdikten sonra bedenın işlevini yitirmesiyle tekrar ait olduğu yere döndüğü görüşü kabul görmüştür. Bu gerçeğin farkına varan insan, varlığın hakikatini aramaya başlamıştır. Seyr ü sülûk olarak adlandırılan bu serüven bazı kalem erbabınca “*Her heveslinin eli mananın idrâk eteğine uzanmasın diye manayı lâtif işaretler ve gizli remizler yoluyla eda etmek*”¹ maksadıyla yani alegorik tarzda edebiyata uyarlanmış, manzum ve mensur eserler ortaya konmuştur.

İslâmi edebiyatta seyr ü sülûkun alegorik olarak anlatımının önce Arap Edebiyatı'nda ortaya çıktığı, Fars Edebiyatı yoluyla Türk Edebiyatı'na intikal ettiğı görüşü hakimdir. İbn Sinâ Arapça kaleme aldığı *Salamân u Absâl* ile alegorik anlatım tarzının kurucusu olmuş, bu türde eser veren diğer yazarlar genellikle onu taklit etmişlerdir.² Fars Edebiyatı'nda ilk alegorik eserler ise Suhreverdi'nin *Munisü'l- 'uşşâk* ve Attâr'ın *Mantku't- tayr* adlı eserleridir. Fettâhî bu türün ilk temsilcilerinden olmamakla birlikte seyr ü sülûku aşk, güzellik ve gönül mazmunlarını kullanarak *Hosn u Dil* adıyla alegorik bir mesnevi tarzında kaleme alan ilk kişidir.

Eser yazıldığı günden itibaren belki yazarından daha fazla üne sahip olmuş, tercümeleeri yapılmış, nazireler yazılmış ve ondan etkilenerek çeşitli eserler ortaya konmuştur.³ Hatta Türk Edebiyatı'nda alegorik tarzda mesnevi yazma geleneğinin *Hüs n ü Dil* hikayeleri ile başladığı öne sürülmüştür.⁴ Özellikle 16.yy. Türk şairleri eserden derinden etkilenmiş, Lâmiî, Ahî, Vâlî, Muhyî, Sıdkî aynı isimle eseri Türkçe'ye tercüme ettikleri gibi ondan mülhem farklı isimlerle de eserler verilmiştir. Bu eserlerin en bilineni Şeyh Galib'in *Hüs n ü Aşk* adlı eseridir. Fuzûlî'nin *Sıhhat ve Maraz (Ruh-nâme)* isimli eserinin de Fettâhî'nin *Hosn u Dil*'inden esinlenerek kaleme alındığı öne sürülmüştür.⁵ Batı'da ise R.Dvorak(Wien, 1889) tarafından Almanca, A. Browne (dublin, 1801) ve W.Price (London, 1828) taraflarından da İngilizce tercümeleeri yapılmıştır.⁶

Bu makalede *Sıhhat ve Maraz*'da Fuzûlî'nin, Fettâhî'den ne derece etkilendiğı veya orijinalliğı hususu irdelenecektir. İki eser arasındaki karşılaştırmaya zemin hazırlamak için önce müellifler hakkında kısaca bilgi verilecek sonra her iki eser olabildiğince kısa bir şekilde özetlenecektir.

1 Şükrüllâh-ı Şirvânî, *Riyâzü'l- Kulûb, İlim Bahçeleri*, haz. Serpil Koç Konuksever, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019, s. 72.

2 Berat Açıl, “Muhyî's Hüs n ü Dil: An Allegorical Work”, Doktora Tezi, Boğaziçi University, İstanbul, 2010, s. 3-5.

3 Açıl, *a.g.e.*, s.34-40.

4 İskender Pala, “Hüs n ü Dil”, *Akademik Divan Şiiri Araştırmaları*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2012, s. 96.

5 Tahsin Yazıcı, “Fettâhî”, *DİA*, XII, İstanbul: TDV, 1995, s. 485; Abdülkadir Karahan, “Fuzûlî”, *DİA*, XIII, İstanbul: TDV, 1996, s. 245; Pala, *a.g.m.*, s. 96.

6 Açıl, *a.g.e.*, s. 41-46; Yazıcı, *a.g.m.*, s. 485; Pala, *a.g.m.*, s. 98.

1. Fettâhî- yi Nişâbüri

15. yy Fars Edebiyatı şairlerinden Fettâhî- yi Nişâbüri nisbesinden de anlaşıldığı gibi Nişâbürlüdür. 852-853/ 1448-1449'da ölmüştür. İsmi kaynaklarda farklı şekillerde kaydedilmiş olmakla beraber Muhammed b. Yahyâ Sîbek olarak doğruluğu kabul görmüştür. Fettâhî mahlasıdır. Tuffâhî, Esrârî ve Humârî mahlaslarını da kullanmıştır. Münzevi bir hayat süren şairin iyi bir öğrenim gördüğü söylenebilir. Fars Edebiyatı yönünden özelliği, Timurlular devri gazelinin hususiyeti sayılan mana ve tasavvurları şahıslaştırmayı mesnevide ustaca uygulamış olmasıdır. Manzum ve mensur olarak kaleme aldığı eserlerinin çoğu alegorik (sembolik)tir. Eserlerinin adları genellikle birbirine karıştırılmıştır. En ünlü eseri *Hosn u Dil*'dir. Fettâhî önce 5000 beyit civarında mesnevi tarzında kaleme aldığı eserini ikinci kez aynı isimle mensur olarak özetlemiştir. Diğer bazı eserleri: *Destûr-i 'Uşşâk*, *Şebistân- ı Hayâl*, *Şebistân-ı Nikât ve Gülistân-ı Lugât*, *Dîvân*.⁷

1.1. Hosn u Dil

Yunan şehrinde *Akl(Akıl)* isminde bütün *Mağrib* diyarını hükmünde bulunduran bir hükümdar vardı. Bu hükümdarın, yerine hüküm sürecek bir evlada sahip olamama dışında bir arzusu yoktur. Sonunda Hakk Teâlâ ona bir oğul verir. *Akl*, oğluna *Dil (Gönül)* adını verir. *Dil*, *Akl*'ın terbiyesiyle padişahlığa layık hale gelince, onun *Beden* adındaki tahkimli kalesine padişah yapılır. *Dil* hak ve adaletiyle alemleri mamur eder. Bir gece tertip ettiği mecliste nedimleriyle tarih okurken söz esnasında *Âb-ı Hayât*'tan söz edilir. Bu çeşmeden su içenin ebedi hayatı kazanacağı söylenir.

Dil'i *Âb-ı Hayât* arzusu sarar. Ancak herkes, onun hakkında kimsenin bilgi sahibi olmadığını ve ona ulaşmanın ise mümkün olmadığını söyler. *Dil* bundan dolayı ümitsizliğe kapılır ve memleket işlerini terk edip halkla ilişkisini keser. *Nazar* isimli casusu ve *Beden* şehrinin muhafızı *Dil*'in huzuruna çıkar, üzüntüsünü sorup sebebini öğrenince *Âb-ı Hayât*'ı aramayı üstlenir.

Nazar'ın ilk uğradığı durak, *Nâmûs*'un hükmündeki *Âfiyet* şehridir. *Nâmûs*'tan olumlu bir cevap alamayan *Nazar* yoluna devam eder. *Zerk*'in yönetimindeki *Zohd (züht)* ve *Riyâ geçidi*'ne gelir. *Zerk*'ten de istediği cevabı alamayınca yoluna devam ederek *Himmet*'in hükmündeki *Hidâyet şehri*'ne varır. *Himmet*, *Âb-ı Hayât*'ın gerçek olduğunu ama ona ulaşmanın güç olduğunu söyler. *Nazar* ısrar edince onu bilgilendirir ve kardeşi *Kâmet*'e vermek üzere bir mektup yazıp *Nazar*'a verir.

Bu bilgi üzerine mutlu bir şekilde yoluna devam eden *Nazar*, *Segsâr şehri*'ne ulaşır ama *Segsâr*'ın askerlerine esir düşer. Şehrin hükümdarı olan *Rakîb*'in huzuruna çıkarılır. *Rakîb* onu sorgulayınca hekim ve edip birisi olduğunu, toprağı altın yapacak bir kimyaya sahip olduğunu

7 Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkiretü 'ş- şu'arâ*, nşr. Muhammed Ramazânî, Hâver: 1366, s. 314; Fettâhî, *Hosn u Dil*, nşr. Gulâm Rızâ Ferzânîpûr, Tahran: Şirket-i Semâmî, 1351, Önsöz; R.S. Greenshields, *Dastûr-ı Ushshâk: The Book of Lovers*, Berlin: 1926, Önsöz; İhsân Yârşâtur, *Şi'r-i Fârsî der Ahd- i Şâhrûh*, Tahran: 1334, s.180-184; Zebihullâh- ı Safâ, *Târîh-i Edebiyyât der İrân*, IV, Tahran, s. 459-460; Yazıcı, a.g.m., s.485; Cl. Huart, "Fettâhî" İA,IV, İstanbul: MEB,1964, s. 582.

söyler. Bu bilgi üzerine, *Rakîb*'i altın hırsı sarar. *Nazar* bu kimyanın *Hosn*'e ait *Didâr şehri*'nde ve *Ruhsâr gülşeni*'nde olduğunu söyleyince *Rakîb* de *Nazar*'la birlikte *Didâr şehrin*'e doğru yola koyulur. *Kâmet*'in bahçesine varırlar. Kardeşinin mektubunu görünce *Himmet*, *Nazar*'a yardım eder. *Nazar*, *Kâmet* sayesinde *Rakîb*'den kurtulur.

Nazar, *Didâr şehri*'ne yöneldiğinde *Kâmet bahçesi*'nde saç teliyle ham gümüştan bir *Kemer*'e asılmış bir dağ görür. *Nazar* bu kemerden, tesadüfen oradan geçen *Hosn*'un kement atıcı emiri *Zolf* (*zülüf*) sayesinde kurtulur. *Nazar*'la aşinalığı olduğunu anlayan *Zolf* sıkıntıya düştüğünde kullanması için kendisine saçından bir tel vererek uğurlar. *Didâr şehri*'ne doğru yola koyulan *Nazar*, *Zolf*'un ordusundaki *Mârpâyân*'ın eline düşer. Bunlardan da kurtulur. Nihayet *Didâr'a* varır. Bu şehirde pek çok acayıplikler görür. *Ruhsâr'a* yönelir. Gülşeni seyrederken *Hosn*'un okçularının komutanı olan *Gamze* ile karşılaşır. *Gamze* onu öldürmek için soyundurunca kolundaki pazubentten kardeşi olduğunu anlar.

Gamze'nin kardeşi *Nazar*'ın şehre geldiğini öğrenen *Hosn* onu görmek ister. *Gamze*, *Nazar*'ı *Hosn*'un huzuruna çıkardığında *Hosn* tarafından imtihan edilir. *Hosn* hazinesindeki bir heykeli *Nazar*'a gösterince *Nazar* aynıyle *Dil*'i görür ve *Hosn*'e bu heykelin *Mağrib ve Şâm* hükümdarının oğlu *Dil* olduğunu söyler. Onu o kadar vafeder ki *Hosn*, *Dil*'e âşık olur ve vuslatını ister. *Nazar* bunun imkânsız olduğunu, eğer kendi adamlarından birini yanına katar ve *Âb-ı Hayât*'i tadarsa kavuşmanın mümkün olabileceğini söyler. *Hosn*, aynadarı *Hayâl*'in *Âb-ı Hayât*'in ve *Fem*'in kaynağının görüldüğü ve taşıyanın görünmez olduğu yüzüğünü *Hayâl* ve *Nazar*'a vererek *Dil*'i getirmeleri için gönderir.

Bir müddet sonra *Nazar* ve *Hayâl*, *Beden şehri*'ne ulaşıp *Dil*'in huzuruna çıkarlar. *Nazar* olup biteni *Dil*'e anlatır. *Dil*, *Hayâl*'in, *Hosn*'un aynadarı ve nakkaş birisi olduğunu öğrenince ondan hünerini göstermesi için bir şekil çizmesini ister. *Hayâl*, *Hosn*'un resmini bir sayfa üzerine çizer, *Dil* o şekli görünce *Hosn*'e âşık olur, *Nazar* ve *Hayâl* ile *Didâr şehri*'ne gitmeye karar verir. Fakat *Akl*'in *Vehm* (*Vehim*) adındaki veziri *Dil*'in kararını öğrenince durumu *Akl*'a bildirir. Bunun üzerine *Akl* onları zindana atar.

Nazar, *Hüs'n*'un kendisine verdiği yüzükle görünmez olup zindandan kaçır. *Didâr şehri*'ne gider, *Ruhsâr gülşeni*'ne geçer, *Fem çeşmesi*'ni görür. Bu çeşmeden *Âb-ı Hayat*'i içmeye niyetlenince yüzüğü suya düşürür. Çeşme kaybolur. *Nazar* buna üzülürken *Rakîb* gelir, kendisini yakalar, evine götürüp zindana atar. *Nazar* zindanda kendine gelince *Zolf*'un verdiği saç telini hatırlar, onu ateşe atar, *Zolf* gelir, onu kurtarıp *Ruhsâr gülşeni*'ne gönderir. *Nazar*, *Didâr şehrin*'e varınca *Hosn*'un yanına gidip olanları anlatır. *Nazar*'ın başından geçenleri duyan *Hosn*, *Gamze*'yi çağırır, *Nazar* ve bir grup güzelle gizlice *Beden şehri*'ne giderek *Dil* ve *Hayâl*'i büyüyle şehirden çıkarmaları için *Beden*'e gönderir.

Nazar ve *Gamze* *Beden*'e yönelince *Akl* yeni bir fitne çıkaracağından korktuğundan *Zerk* ve *Tevbe* (*Tövbe*)'ye mektup yazıp *Nazar*'ı yakalamalarını ister. *Gamze* ve *Nazar*, *Zohd dağı*'na vardıklarında *Tevbe* büyük bir ordu hazırlar ve onlara saldırır. *Nazar* ve *Gamze*, *Tevbe*'yi yenerek *Zohd dağı*'nı ve *Âfiyet şehri*'ni yağmalayıp *Beden şehri*'ne girerler. *Tevbe* de *Beden*'e gelip

Akl'a olanları anlatır. Korkuya kapılan *Akl*, *Dil*'in bağlarını çözerek ondan *Beden şehri*'ne gelen *Nazar* ve *Gamze*'nin ordularını karşılamasını ve *Hosn*'un vuslatı için orduyla *Beden*'den çıkıp *Dîdâr şehri*'ne gitmesini ister. *Hosn*'un ordularını yenerek ona vasil olmak hususunda *Dil*'i ikna eder. Böylece *Dil* ordunun başına geçer.

Dil, *Sabr* ile *Dîdâr*'a yönelince *Dil*'in av merakını bilen *Gamze*, beraberindeki güzelleri büyüyle ahu şekline sokar. *Dil* onları avlamak için arkalarından çöle girer, *Akl* da *Beden*'i terk edip ahuların arkasından çöle yönelir. *Gamze* ve *Nazar*; *Dil* ve *Akl*'ı çöle çektikten sonra, *Dîdâr*'a gidip olanları *Hosn*'e anlatırlar. *Hosn*, babası *Aşk*'a mektup yazıp *Akl*'ın *Dîdâr*'ı ele geçirmek niyetinde olduğunu söyler. *Aşk* komutanı *Mihr*'i *Dil* ve *Akl*'la savaşmak için görevlendirir. *Mihr*'in ordusu *Hosn*'ün ordusuna katılır ve böylece iki taraf savaşa tutuşur. Sonunda *Hosn*, pehlivanı *Ân* (*cazibe*) sayesinde galip gelir. *Akl* ve *Dil* yakalanır. *Dil*, *Hosn*'un dadısı *Nâz*'ın planı gereği, *Çâh-i Zaken* (*çene çukuru*) denilen zindana atılır. *Akl* da *Çin* (*Beden*)'e gönderilir. *Aşk*, *Maşrik*'ten *Mağrib*'e saldırır ve *Beden şehri*'ni kendine tahtgâh yapar.

Aradan bir müddet geçince *Hosn*, *Dil*'i görmeyi arzular. *Hosn*'un arkadaşı *Vefâ*'nın planı uyarınca *Dil* her gece, baygın bir şekilde *Âşinalık çeşmesi*'nin ortasındaki *Kasr-i Visâl*'e getirilir ve sabaha kadar *Hosn* ile beraber olur. Ancak *Rakîb*'in kötü huylu kızı *Gayr* bu buluşma kendinden gizli yapıldığı için kıskançlık gösterir ve bir hile yaparak *Dil* uykuda iken yatağına girer. Bu durumu gören *Hayâl*, *Hosn*'u haberdar eder. *Dil* ve *Gayr*'ı birlikte gören *Hosn* hiddetlenir, tekrar *Dil*'i *Îtâb* zindanına attırır. *Gayr* da babası *Rakîb*'in yanına kaçar ve onu durumdan haberdar eder.

Rakîb olanları duyunca *Dîdâr*'a gelir, *Dil*'i *Îtâb* zindanından çıkarır, kendi şehri *Segsâr*'daki *Firâk çölü*'ndeki *Hicrân kalesi*'ne hapseder. *Gayr* da *Hosn*'e bir mektup yazarak yaptıklarını itiraf eder. Gerçeđi öğrenen *Hosn* üzüntüye kapılır.

Beden şehrindeki *Dil*'in başına gelenleri duyan *Sabr* (*Sabır*) ve *Himmet* de *Aşk*'tan *Dil*'in kurtarılması için ricacı olurlar. Neticede *Aşk*, *Akl*'ın kendine vezir, *Dil*'in de damadı olmasına razı olur. *Himmet*, *Hicrân kalesi*'ne gidip *Dil*'i zindandan kurtarır ve *Rakîb*'i onun yerine zindana atar.

Aşk, *Akl*'ı *Çin*'den getirir, vezirlik makamına oturtur. *Himmet* de *Hicrân kalesi*'nden *Dil*'i çıkartır, onun yerine *Rakîb*'i bağlar, *Gayr*'ı yakar. Oradan *Dîdâr şehri*'ne gidip *Hosn* ve *Dil* arasında vuslat akdini bağlar.

Himmet ve *Dil*, *Şehr-i Dîdâr*'a ulaşıp *Bâğ-i Âşinâyi*'de dinlenince her gün *Hosn*'un emirlerinden biri ziyafet düzenler. Düğün hazırlıkları tamamlanınca *Dil*, *Hosn*'un vuslatından muradına erer. Bir gün *Fem* pınarı etrafında dolaşırken *Âb-ı Zindegânî* kıyısında *Hızır A.S.*'a rastlar. *Hızır* ona bu hikayenin sırlarını anlatır, *Dil*, *Hızır*'ın irşadı ile *Fakr* yoluyla tanışır, iyi adlı olmayı şiar edinir, pek çok evladı, eseri ve hayırlı işleri ondan yadigar kalır.⁸

8 Eser özetlenirken şu çalışmalar esas alınmıştır: Rudolf Dvorak, *Hosn u dil persische Allegorie*, von Fattahi aus Nisapur, übersetzt, erklart und mit Lâmi'î's türkischer Bearbeitung verglichen, Der Kais., Wien: Akademie der Wissenschaften, 1889; Fettâhî, *Hosn u Dil*, nşr. Gulâm Rızâ Ferzânpûr.

1.2. Fuzûlî

16.yy Türk Edebiyatı'nın ünlü şairlerindendir. Hayatı hakkında şöhretine nisbetle bilgi azdır. Adı Mehmettir. Fuzûlî mahlasıdır. Doğum tarihi ve yeri ihtilafli olmakla birlikte 880/1475 veya 888/1483'te Kerbelâ'da doğduğu kabul görmüştür. Hille, Neced, Kerbelâ ve Bağdat'a gitmiş, daha hayatta iken şöhreti İslâm dünyasında yayılmış ve nihayet 963/ 1556'da aynı yerde ölmüştür. İlk eğitimini babasından almış, devrinin bütün ilimlerine vakıf olmayı sanatının ilk şartı saydığı için bu doğrultuda iyi bir tahsil görmüş; Arapça, Farsça, Türkçe ile manzum ve mensur eserler verecek kadar bu dillere hakim olmuştur. Câmî, Hâfız, Nizâmî ve Hâtûfî gibi Fars şairlerinden etkilenmiş, sade ve yalın gazellerinde aşk, ızdırıp, rintlik ve metafizik gibi konuları başarıyla işlemiştir. Arapça, *Farsça, Türkçe dîvânları yanında Sıhhat ve Maraz (Rûh-nâme/ Hüsün ü Aşk), Heft Câm, Rind ü Zâhid, Beng ü Bâde, Leylâ ve Mecnûn* belli başlı eserleridir.⁹

1.3. Sıhhat ve Maraz

Temiz yaradılışlı ve fazilet sahibi birisi vardı. Doğduğu yer *Ceberût* alemi, bulunduğu yer *Lâhût* alemiydi. Bir gün aklına sefer düştü ve *Nâsût* alemine ayak bastı. *Beden* adlı bir ülke gördü. Yedi iklim *Beden* ülkesinin yedi uzvu idi. Lâkapları *Ahlât* olan *Hûn* (kan), *Safrâ*, *Balgam* ve *Sevdâ* isimli dört kardeş burada hüküm sürüyordu. Bu dört kardeş, birbirlerine muhalif olmakla birlikte, birbirlerinden ayrılmazlardı. Dördü de *Mizâc* adlı bir kızın idaresindeydi. *Rûh*, *Beden* ülkesini beğenir, *Mizâc*'a gönül verir ve *Sıhhat* isimli bir oğulları olur. *Rûh*, *Mizâc* ve *Sıhhat*'le *Beden* şehirlerini gezerken üç şehir görür. İlki *Sâmia*, *Bâsıra*, *Şâmme*, *Zâika*, *Lâmise*, *Hiss-i Müşterek*, *Hayâl*, *Mütesarrife- i Hiss- i müşterek*, *Vehm* ve *Hâfıza* isimli on memurun yönettiği on mahalleden oluşan *Dimâğ kalesi*'dir.

Rûh, *Dimâğ*'dan sonra *Ciger şehri*'ne gelir. Bu şehirde de *Gâdiye*, *Nâmiye*, *Müvellide*, *Musavvire*, *Câzibe*, *Mâsike*, *Hâzime*, *Dâfte* isimli sekiz memur görev yapmaktadır. *Rûh* bu şehirden *Dil şehrin*'e geçer. *Dil*'de *umîd* (ümit), *Havf* (korku), *Mehabbet*, *Adâvet* (düşmanlık), *Ferah* ve *Gam* isimli kişiler ikamet etmektedir. *Rûh*, *Dil şehri*'ni diğer şehirlerden daha fazla beğenir ve kendine başkent yapar. Şehri imara başlar. *Erbâb-ı safâ*'dan olan *Umîd*, *Ferah* ve *Mehabbet*'i kendine sohbet arkadaşı yapar. *Adâvet*, *Havf* ve *Gam*'ı *Sıhhat* vasıtasıyla *Dil*'den uzaklaştırır. Kovulanlar kinlenerek *Dil*'den çıkarlar. Böylece *Rûh*, *Dil*'de mutlu olup murada erme sebeplerini hazırlar.

Rûh bir gün meclis kurar, ülkenin hüner sahiplerini huzura çağırır. *Sevdâ*, *Hûn*, *Balgam*, *Safrâ* kendi renklerinde elbiseler giyerek meclisi aydınlatırlar. Her birine *Dil şehri* havalisinde bir menzil tayin edilir. *Sevdâ Siporz (dalak)*'da, *Safrâ Öd*'de, *Hûn Ciger*'de, *Balgam Şoş (karacığer-akciğer)*'da mesken tutar. Meclise katılanlar, yiyecek ve içeceklerle neşelenince *Ahlât* isyana kalkışır ve birbirleriyle çekişmeye başlarlar. *Rûh* bu durumdan rahatsız olup onları azarlar. Onlar kavgayı bırakıp her biri bir köşeye sinerler.

9 M. Fuad Köprülü, "Fuzûlî", İA, IV, İstanbul: MEB, 1964, s. 686-699; Karahan, *a.g.m.*, s. 240-246; Nihat Sami Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I*, İstanbul: MEB, 1971, s.525- 556.

Rûh'un emriyle *Dil*'i terk eden *Adâvet*, *Havf* ve *Gam* isyan yolunu tutup herkese şikâyet etmektedir. Bir gün kendilerini gurbete süren *Sihhat*'in devletini bozmaya karar verirler. *Havf*'in grubunun başları; *Hayret*, *Dehşet*, *İztirâr* (çaresizlik), *Gam*'ın kabilesinin liderleri; *Mihnet*, *Hasret*, *Hirmân* (mahrumiyet, ümitsizlik), *Rûh* gaflet uykusundayken *Dil* şehrine kast ederler. *Ahlât* da *Rûh*'la arayı bozduğundan *Rûh*'a yardım etmezler. *Rûh* ise *Dil şehri*'nin kapısını kapayıp, tevekkülle kalede oturur. Neşesi kaçar ve ülkesi *Gam*'ın idaresine girer.

Dostları çare aramaya başlar. *Ferah Hosn*'den, *Mehabbet Aşk*'tan, *Umîd* de *Akl*'dan yardım ister. *Ferah Hosn*'u, *Mehabbet* de *Aşk*'ı razı edemez. *Umîd* ise *Akl*'ı ikna eder. Böylece *Akl* kendi adamlarıyla *Dil Şehri*'ne gece baskını yapar. Tutsakları *Gam*'ın tuzağından kurtarır.

Akl'ın ordusu, *Gam*'ın ordusunu yenince *Gam* ve *Havf*'ı bağlarlar. *Adâvet* ise firar edip başka bir fitne koparır. *Adâvet*'in *Maraz* lakaplı bir tanışı vardır. *Maraz Ahlât*'ın *Rûh*'la düşmanlığını bildiğinden, bunu *Adâvet*'e yardım için ganimet sayar. *Gizâ* (gıda)'ya gider. Önce kuru gıda'dan kendisini gizlice *Beden* ülkesine sokmasını ve *Sevdâ* ile görüşürmesini ister. *Gizâ*, *Maraz*'ı *Beden* ülkesindeki *Sevdâ*'ya götürür. *Sevdâ*, *Maraz* ile buluşunca diğer *Ahlât* çaresiz kalır. *Maraz*, *Sodâ* (baş ağrısı)'ı komutan yapıp *Beden*'de fesata başlar ve onu sarsar. *Sihhat* bu durumu *Rûh*'a, *Rûh* da *Akl*'a bildirir.

Akl, *Sihhat*'in yardımıyla çare aramaya koyulur ve *Sevdâ*'yı tahrik edenin *Gizâ* olduğunu anlayınca, yakınlarından *Perhîz*'i, *Hisleri* korumakla görevlendirir. Böylece *Sevdâ*'yı alt eder *Hûn*'u düzeltmeye koyulur. *Maraz*, *Sevdâ*'nın zayıfladığını *Hûn*'un çoğaldığını görünce *Sevdâ*'dan ayrılıp *Hûn*'a koşar, onu fesada tahrik eder. *Hûn*, *Teb* (*Hararet, ateş*)'i komutan yapıp fesada niyetlenince *Sihhat* tekrar *Akl*'a sığınır. *Akl*, *Hikmet*'e uyar, *Perhîz*den yardım ister. *Perhîz*'in yardımıyla *Hûn*, *Rûh*'a karşı koyamayınca gücü biter.

Maraz, *Balgam*'a tabi olup onu fesat çıkarması için tahrik eder. Bunu anlayan *Sihhat* tekrar *Akl*'a başvurur. *Akl*, *Perhîz*'den *Balgam*'ın kuvvetini düşürmesini ister. *Maraz*, *Balgam*'ın düştüğünü görünce *Safrâ* ile dost olup onu harekete geçirir. *Safrâ*, *Yerekân* (sarılık) ile bedeni zapt etmeye kalkışır. *Sihhat*, *Akl*'dan yardım ister. *Akl*, *Perhîz*'i yardıma çağırır, *Perhîz*'in yardımıyla *Safrâ*'nın kuvvetini kırar ve *Sihhat*, *Maraz*'a galip gelir. *Maraz* ise kaçıp tekrar fitne çıkarmak ister.

Bu sırada *Maraz*'ın oğlu *Ze'f* (*zaaf*) ortaya çıkıp *Maraz*'a yardım teklifinde bulunur. *Maraz*, *Ze'f*den yardım görünce kaçmaktan vazgeçer. *Ahlât* da incinmiş olduğundan *Ze'f*le birlik olur. Hep birlikte *Sihhat*'e saldırırlar. *Sihhat*'e çare arayan *Akl* şaşırır, *Havf* ve *Gam*'ı yanına alıp bir köşeye gizlenir ve kapıyı *Ezdâd*'a kapar. *Sihhat* bu savaşta *Rûh*'un huzurunda yalnız kalır ve ondan himmet dileyip savaşa hazırlanır. *Maraz*, *Şiddet*'le *Sihhat*, *Himmet*'le birbirlerine karşı hücumla kalkışır.

Sihhat'in annesi *Mizâc*, *Ahlât* ile tanışık olduğu için onlardan yardım ister. *Ahlât* da *Maraz*'ı terk edip *Sihhat* ile dost olur. Bunu anlayan *Maraz* firar edince *Ze'f*, *Beden*'de şaşkın kalır. Sonunda yenilip *Beden*'den uzaklaşır. Böylece *Rûh* yüce bir mertebeye erişir ama yalnız kalır. Yalnızlığını gidermek için bir dost dilemektedir.

Hosn, arkadaşı *Ferah*'tan *Rûh*'un evsafını duya duya onu görmeyi arzarlar. *Ferah Rûh*'un *Akl* ile beraber bulunduğunu, bundan dolayı onu görmesinin güç olduğunu söyleyince *Hosn* bildiği efsunla görünmeden *Beden ülkesi*'ne girerek *Rûh*'u etkisine alacağını söyler. Bunun üzerine *Ferah*, *Hosn*'e yol gösterip onu *Beden ülkesi*'ne götürür. *Hosn*, *Beden*'i beğenip vatan edinmek ister. *Hosn*'un güzelliği *Rûh*'u etkiler, askerleri *Şîve*, *Nâz*, *Kirişme*, *İşve* ve *Gamze* de gizlice *Rûh* bölgesine gelir, kimi *Kâmet* ve *Ruhsâr*'a, kimi de *Çeşm* ve *Ebrû*'ya yerleşir.

Aşk'ın yoldaşı *Mehabbet* bu sıralarda *Aşk*'a veda edip *Rûh*'un huzuruna çıkar. *Hosn* hakkında *Aşk*'ın anlattıklarını aynen *Rûh*'ta görür. *Mehabbet*, *Rûh*'u bu güzellikte görünce *Aşk*'ın huzuruna varıp onu *Hosn*'un güzelliğinden haberdar eder ve onun vuslatına yönledirir. Böylece *Aşk*, *Hosn*'un cazibesi ve *Mehabbet*'in rehberliğiyle *Beden ülkesi*'ne gelir, *Rûh*'a tabi olur.

Aşk süreklî *Rûh*'a *Hosn*'u övmektedir. Nihayet *Rûh* da *Hosn*'u görme arzusunu açığa vurur. *Aşk*, *Rûh*'un makamının *Bi-nevalık vâdîsi*'nde olduğunu, onunla buluşmak için kendinden ayrılmak gerektiğini söyler. *Rûh* bunun imkansızlığını söyleyince *Aşk*, *Rûh*'a *Safâ aynası*'nı verir. *Rûh* kendinden habersiz olduğundan aynada gördüğü kusursuz bedeni, *Hosn* zanneder ve ona candan aşık olur. *Rûh* bir müddet aynadaki akse bakıp avunur. *Aşk* resmin düşmanlarının çok olduğunu bunun için onu *İdrâk hazinesi*'nde saklamasını, mutlaka görmek arzusunda ise *Hayâl*'e bir resmini yaptırıp özlemi arttıkça resme bakmasını teklif eder. *Rûh* bir müddet resimle yetinir. Sonunda resimden usanıp mutlaka *Hosn*'e kavuşmak ister. *Aşk* yolun tehlikelerle dolu olduğunu ve menzile varmanın imkansızlığını söyler. *Rûh* zorluğu kabul edince, *Aşk*, ona rehber olur böylece *Ma'sûkluk çölü*'ne ayak basarlar.

Önce *Pây-ı Nâzenin diyarı*'na girerler. Oradan geçip ham gümüşten saf bir mahal olan *Sâk* (*bacak*) isimli yere varırlar. Uçurumlarla dolu dağlık bir yere ulaşırlar. Geçidin sonunda kıldan ince bir *Kemer* (*bel*) görürler. Oradan sırayla *Şikem* (*karın*), *Nâf* (*göbek*), *Sîne sahrası*, *Sâ'id* (*kol*), *Gabgab* (*gerdan*) gibi menzilleri kat ederler. *Hâl* (*ben*) ve *Hatt*'a gece baskını yaparlar. Helak olmaya niyetlenip yola koyulurlar. Yolda baş aşağı bir kuyuya düşerler. Bir çok esirin bulunduğu *Zenahdân kuyusu*'nun dibinde feryad figan ederler. *Gisû* veya *Zolf* denilen ipe yapışıp kuyudan kurtulurlar. *Leb-i cânperver* isimli çeşmede dinlenirler. Orada inci dolu *Dehen* (ağız) isimli bir kutu bulurlar. Ama başları döndüğünden hemen kaybederler. Oradan sırayla *Hadîka-i Ruhsâr*, *Bunâgûş* (*kulak tozu*) ve hükümdarı *Gamze-i kâtil* olan *Çeşm-i şehlâ*'ya varırlar. Oradan *Hosn*'un karargâhı olan *Tâk-ı Ebrû* ve *Cebîn* (*alın*) menzillerini de aştıktan sonra *Kâkül* isimli zulmet diyarına geçerler. *Rûh* bu karanlığın şiddetine yenilir. *Aşk* onu karanlığın şiddetinden kurtarıp *Kâmet mumu*'nun aydınlığına eriştirir. Bunca zaman *Hosn*'un cilvegâhına varamadıkları için *Rûh* *Aşk*'a çıkışı. *Aşk* her yerin *Hosn*'un cilvegâhı olduğunu ancak *Âşıklık diyarı*'nda bulunan *Sorme-i Âşinâyî*'nin göze çekilmedikçe görülemeyeceğini söyler.

Bunun üzerine *Ma'sûkluk mülkü*'nden geçip, *Âşıklık ülkesi*'ne yönelirler. *Bûstân-i Melâmet*'e varırlar. *Belâ* şehri'ne yönelip *Mihnet* ve *Şiddet* ile tanışır. *Acz çölü*'ne girerler. *Hicrân bucağı*'nı vatan yapıp *Hayret* ve *Hirmân* ile arkadaş olurlar. *Nâle-i Zâr* ile sırdaş, *Girye-i dilsûz* ile dost olurlar. *Karâr* ve *Tâkat sınırı*'ndan geçerler, *İhânet vâdîsi*'nde bir süre dolaşırlar. *Âşıklık diyarı*'na yolculuk yaparlar.

Nihayet geri dönerler. *Rûh*, *Beden* ülkesini harap olmuş ve *Hevâs*'ı dağılmış görüp *Aşk*'a çıkışınca *Aşk*, *Safâ aynası*'nın getirilmesini emreder. *Rûh* aynaya bakınca kendi aksini görür. Son derece zayıf ve perişan bir haldedir. *Aşk*'a “bunun kendi resmi olduğunu, önceki resmin nerede olduğunu” sorar. *Aşk*, *Rûh*'a *Âşinâlık sürmesi*'ni verir. *Rûh* sürmeyi gözüne çekince vücûd aynası olmaksızın, suret ve mânâyâ ihtiyacı olmayan ve *Rûh-i Kuds* ile demsâz olan son derece güzel bir suret görür. Artık ne *Hosn*'un ona nazı ne onun *Aşk*'a ihtiyacı vardır. *Rûh* bu makama ulaştınca *Ceberût* ve *Lâhût* alemlerini görür. Hakiki menzile ulaşır. İşin sonunda kendini kendine eriştirir. *Ma'şûkluk* ve *Âşıklık* bu halvetten dışarıda kalır.¹⁰

2. Hosn u Dil ile Sıhhat ve Maraz'ın Mukayesesi

İki eseri karşılaştırmadan önce Fuzûlî'nin *Sıhhat ve Maraz*'ı hakkında kısa bir izahat yapmak karşılaştırma açısından faydalı olacaktır.

Abdülbaki Gölpınarlı eser hakkında şu değerlendirmede bulunur: “*Metin bir üslupla hakikaten Fuzuli'ye yakışan sanatkarane yazılmış olan risale muhteva bakımından iki kısma ayrılabilir. Birinci kısımda pek az tasavvuf, pek çok bilginlik var. İkinci kısım tamamıyla şairane olup güzel bir tarzda yürüyerek tamamıyla tasavvufî bir mahiyet alıyor.*”¹¹ Gölpınarlı bu değerlendirmesiyle ve bu değerlendirmenin devamındaki:” *Sıhhat ve Marazın birinci kısmında mevzu müstakilen tıbdır*”¹² tesbitiyle tıp konusunu bir dereceye kadar tasavvuftan ayrı tutmuş gibi görünüyor. Bu durum bugünkü anlayışa uygun görünse de Fuzûlî'nin çağında böyle olmadığı anlaşılıyor. Nitekim M.Ali Aynî *Tasavvuf Tarihi* adlı eserinde:” *Bilindiği gibi insanın bir cismani kalıbı bir de ruhsal hüviyeti vardır. Cismani kalıbımızı terkip eden organların görevleri ve organik hizmetleri, ilimlerin günümüzde ilerlemesi sayesinde bu husustaki bilgiler eski nazariyelere nisbetle mükemmel bir surette bilinir olmuştur....Ruhani hüviyetimize gelince bu mesele muhtelif felsefe mesleklerine göre başka başka münakaşa edilmektedir.*”¹³ izahatıyla tıp ve tasavvufun birbiriyle iç içe girmiş veya birbirini tamamlayan iki disiplin olduğuna işaret etmektedir.

Fuzûlî'nin eseri tıp ve tasavvufu yani insanın bedeni ve ruhi yönlerini birlikte içermesinden dolayı Fettâhî'nin eserine göre daha bütünleyicidir. Ancak Fettâhî eserini seyr ü sülûk üzerine kurguladığından karşılaştırma yapılırken *Sıhhat ve Maraz*'ın daha ziyade ikinci bölümü esas alınacaktır.

10 Eser özetlenirken şu çalışmalar esas alınmıştır: Mevlânâ Fuzûlî, *Kitâb-i Sıhhat ve Maraz*, nşr. Necati Lugal, Osman Reşer, İstanbul: İ.Ü. Tıp Tarihi Enstitüsü, 1943; Fuzûlî, *Sıhhat ve Maraz*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: Milli Mecmua Basım Evi, 1940.

11 Fuzûlî, *a.e.*, s.11.

12 Fuzûlî, *a.e.*, s.12.

13 Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, Sadeleştiren: Hüseyin Rahmi Yananlı, İstanbul: Kitabevi,1992, s. 281.

2.1. Şahıs Kadrolarının Mukayesesi

Hüs n ü Dil adlı eserler görünüşte basit bir aşk hikayesi olmakla birlikte esasında bir iç yolculuğun (seyr ü sülûk) hikayesidir. Bu hikayelerde daima arayan yani aşık *Dil /Rûh*, *Aşk* aranan veya ma'sûk da *Hüs n*'dür. Çünkü seven gönül, sevilense güzeldir. Bu iki asil karakterden başlayarak hemen hemen hepsi bir somut kavramın kişileştirilmiş şekli olan karakterler hikayenin akışı içinde ya aşığa yardım eden veya aşığı engelleyen karakterlerdir.

Çalışmanın konusu olan eserlerden Fettâhî'nin hikayesi asıl karakterlerin ismiyle *Hosn u Dil*(*Hüs n ü Dil*) adını taşıırken Fuzûlî'nin hikayesi *Sıhhat ve Maraz* olarak şöhret bulmuştur. Eserin bu ismi taşıması birinci kısmının içeriğiyle alakalıdır yoksa bu hikayenin asıl karakterlerinin isimleri de *Hosn ve Rûh*'dur.

Her iki eserin şahıs kadrosu karşılaştırıldığında en belirgin fark, Fuzûlî'nin şahıs kadrosuna getirdiği açılımdır. Fettâhî'de toplam 38 karakter (*Ân- i Hosn, Aşk, Benefşe, Çeng, Def, Dil, Gamze-i câdû, Gayr, Gul(gül), Hâl, Hayâl, Hızır a.s., Hilâl- i hâcib, Himmet, Hosn, Kâmet, Kâse-i çînî, Lâl-i sâkî, Mârpâyân, Mihr, Nahl, Nâmûs, Nâz, Nazar, Nergis, Nesîm, Ney, Rakîb, Sadr- hâzin /hazinedar, Sabr, Sâk, Tebessüm, Tevbe, Turkân-i câdû-yi fettân, Vefâ, Vehm, Zerk, Zolf*) varken Fuzûlî'de bu sayı 71 (*Adâvet, Akl, Arak /ter, Aşk, Balgam, Bâsire-i rüşen- revân, Câzibe, Dâfie, Dehşet, Ferâh, Gam, Gamze-i kâtil, Gâziye, Giryeye-i dilsüz, Gizâ, Hâfıza, Hâl, Haset, Hasret, Hatt, Havf, Hayâl, Hayret, Hâzime, Hâzin-i İdrâk/ İdrak hazinedarı, Hikmet, Himmet, Hirmân, Hiss-i müşterek, Hûn, Hosn, İstiskâ/ siroz, İşve, İztirâr, Kezb/yalan, Kin, Kirişme, Lâmise-i nik-nâm, Maraz, Mâsike, Mehabbet, Mihnet, Mizâc, Musavvire, Mütessarrife-i hiss-i müşterek, Müvellide, Nâmiye, Nâle- i Zâr, Nâz, Perhîz, Riyâ, Rûh, Rûh-i Kuds, Safrâ, Sâ'id, Sâlûs/ riyakarlık, Sâmia-i münhî- sıfat, Sevdâ, Sıhhat, Sod'â, Şâmmeye-i şemâyîm-düst, Şiddet, Şive, Teb, Umîd, Vehm, Yerekan , Zâyika-i zevk-perest, Ze'f, Zerk*) dir.

Söylemek gerekir ki Fuzûlî'nin şahıs kadrosundaki bu fazlalık, eserin birinci bölümündeki tıbbî tabirlerden kaynaklanmaktadır. İkinci bölümdeki olayların akışı içinde rol alan şahıs sayısı 32 (*Akl, Aşk, Balgam, Ferâh, Gamze-i kâtil, Giryeye-i dilsüz, Hâl, Hatt, Hayâl, Hayret, Hâzin-i İdrâk, Hirmân, Hûn, Hosn, İşve, Kirişme, Mehabbet, Mihnet, Nâle-i Zar, Nâz, Riyâ, Rûh, Rûh-i Kuds, Sâ'id, Sâlûs, Sevdâ, Sıhhat, Şiddet, Şive, Şiddet, Ze'f, Zerk*)'dir

Fuzûlî eserinin ikinci bölümünde Fettâhî ile ortak toplam 10 karakter kullanmıştır. Bu karakterler: *Hayâl, Hosn, Himmet, Akl, Gamze, Aşk, Nâz, Zerk, Hâzin-i İdrâk, Hâl*'dir. Fuzûlî eserine ilave ettiği bunca karaktere rağmen Fettâhî'nin bir çok karakterini de (*Nazar, Tevbe, Sabr, Rakîb, Vefâ, Nâmûs, Mihr, Gayr* v.s.) kullanmamıştır.

Fuzûlî'nin şahıs kadrosunun bir başka özelliği, Fettâhî'nin kullandığı bazı mekan adları (*Şive, İşve, Hatt* v.s.) şahıs adı olarak kullanılırken bazı şahıs isimleri (*Sâk, Kâmet, Zolf, Dil*) de mekan ismi olarak kullanılmıştır. Yine bazı karakterler için Fettâhî'nin oluşturduğu terkipteki sıfatı (*Gamze-i câdû*) değiştirmiştir (*Gamze-i kâtil*).

Şahıs kadrosunun fazlalığı bir tarafa bırakılırsa iki eser arasındaki bir diğer fark belki de en belirgin fark: Fettâhî hemen hemen her karakterini başka bir karakter (*Nazar, Dil*'in casusu;

Vehm, Dil'in emiri; *Sabr, Dil*'in komutanı; *Mihr, Aşk*'ın komutanı; *Hayâl, Hosn*'un aynadarı v.s.) veya mekanla ilişkilendirirken (*Akl, Mağrib* hükümdarı; *Aşk, Maşrik* hükümdarı; *Nâmûs, Âfiyet şehri*'nin hükümdarı; *Rakîb, Segsâr şehri*'nin hükümdarı; *Kâmet, Hidâyet şehri*'nin hükümdarı v.s.) hatta karakterler arasında irsiyet bağı (*Dil, Akl*'ın oğlu; *Hosn, Aşk*'ın kızı; *Vefâ, Mihr*'in kızı; *Tevbe, Rakîb*'in oğlu; *Gamze, Nazar*'ın kardeşi v.s.) kurarken Fuzûlî'de irsiyet bağı hikayenin birinci bölümünde sadece üç yerde (*Sıhhât, Rûh* ve *Mizâc*'in oğlu; *Ze'f, Maraz*'ın oğlu; *Ahlât/Hûn, Safrâ', Balgam, Sevdâ, Beden ülkesi*'nde hüküm süren dört kardeş) kullanılmıştır. Şahıs- şahıs veya şahıs- mekan ilişkisi de özellikle eserin birinci bölümünde hemen hemen her karakter için (*Sâmia, Bâsıra, Şâmme, Zâika, Lâmise, Hiss-i müşterek, Hayâl, Mütesarrife-i hiss-i müşterek, Vehm, Hâfiza, Kal'e-i Dimâğ*'daki on mahallenin on memuru; *umîd, Havf, Mehabbet, Adâvet, Ferah, Gam, Rûh*'un başşehri *Şehr-i Dil*'in altı görevlisi; *Kezb, Kin, Haset, Adâvet*'in kabilesinin liderleri v.s.) kurulmuş olmakla birlikte ikinci bölümde bu durum çok az karakter için (*Ferâh, Hosn* ile arkadaş ; *Şive, Nâz, Kirişme, İşve, Gamze, Hosn*'ün askerleri; *Mehabbet, Aşk*'ın yoldaşı; *Gamze, Şehla* göz hükümdarı; *Tâk-ı Ebrû, Hosn*'un karargahı) söz konusudur.

Fuzûlî bazan Fettâhî ile farklı olan bir karaktere aynı görevi yüklediği gibi (Fettâhî'de esas karakter olan *Dil*'in yerini Fuzûlî'de yine esas karakter olan *Rûh* almıştır.) aynı karaktere aynı görevi de yükleyebilmiştir (Her iki hikayede de *Hayâl, Hosn*'un, *Zerk* ise *Akl*'ın adamı). Bazen de aynı isimli karaktere farklı görev yüklemiştir (Fettâhî'de *Himmet, Hidâyet şehri*'nin hükümdarı iken Fuzûlî'de *Sıhhât*'in adamı).

Fettâhî eserindeki betimlemeleri karakterler üzerinden yapmışken (*Diyyar-i Maşrik*'de *Aşk* isimli bir padişah vardır. İnsanlar ve periler Süleyman gibi onun hükmü altındadır. *Aşk*'ın son derece olgun, güzellikte emsalsiz ve iyiliğinin ünü Maşrik'e yayılmış bir kızı vardır. Babası ona Hosn ismini vermiştir...¹⁴

....*Hosn*'ün *Zolf* isimli bir emiri vardır. Hindistanlıdır. Kement atmada becerikli, ayyar, hilekar, sürekli *Kâmet* bahçesi etrafında ava çıkar...¹⁵

.... *Nazar*'ın gayet hırçın bir kardeşi var. İsmi *Gamze-i câdû*. Küçük yaşta *Nazar*'dan ayrılmış, yağmacıların eline düşmüş, sonunda *Hosn*'un hizmetine girmiş ve *Hosn* onu okcularına kumandan yapmış...¹⁶ v.s.) Fuzûlî, eserin ikinci bölümünde asıl karakter *Rûh* hariç (...*Aşk*'ın yoldaşı mehabbet bu sıralarda *Aşk*'a veda edip *Rûh*'un huzuruna vardı. *Aşk*'tan *Rûh*'un evsafı hakkında ne duydu ise onda gördü: Bir boy uzatmış, bütün alemleri süslemiş. Bir yanak ki yanmış, alemleri yakmış. Kaküller omuzda, zülüfler kulaklara düşmüş; sümbülü köle, menekşeyi kul etmiş...)¹⁷ şahıslar hakkında böyle bir teferruatla girmeyip onları isim olarak zikr etmekle yetinmiş ve bu özelliği mekanlar için kullanmıştır.

14 Fettâhî, *Hosn u Dil*, nşr. Dvorak, s. 85.

15 Fettâhî, *a.e.*, s. 90.

16 Fettâhî, *a.e.*, s. 90-91.

17 Fuzûlî, *Kitâb-i Sıhhât ve Maraz*, nşr. Necati Lugal, Osman Reşer, s.9.

2.2. Mekân Karşılaştırması

Önceden de işaret edildiği gibi bir iç yolculuk ve arayış hikayesi olan her iki eserde bu yolculuğu ve arayışı gerçekleştirilecek karakterler ve onların yerleştiği veya uğradığı mekanlar, insana ait soyut kavramlar ile ma'sûka ait bedenî uzuvlarının kişileştirilmesi ya da mekân ismi olarak kullanılmasıyla oluşmuştur. Bu uzuvlar daha ziyade klasik şiirin mazmunlarından güzellikle ilgili olanlar olup kat edilen mekanlar ayaktan başlayarak baş, yüz ve nihayet vuslat mekânı olarak ağızda sonuçlanmıştır. Kat edilen her bir mekân seyr ü sülûk'ta bir basamak olarak tasarlanmış gibidir.

Bu bağlamda Fettâhî'nin mekan ismi olarak kullandığı kelime ve terkipler: *Akabe-i Zohd u Riyâ, Bâğ-ı Dilguşâ, Beden, Beyâbân-i Firâk, Bûstân-ı Kâmet, Çâh-ı Zakan, Çeşme-i Âşinâyî, Çeşme-i Fem, Çin, Diyâr- ı Mağrib, Diyâr-ı Maşrik, Gulşen-i Ruhsâr, Habeşe, Hatt, İşve, Kal'e-i Hicrân, Kasr-ı Visâl, Kemer, Kirişme, Kûh-i Kâf, Gonbed-i Dimâğ, Menzîl-i Mârpâyân, Şehr-i Âfiyet, Şehr-i Dîdâr, Şehr-i Hidâyet, Şehr-i Segsâr, Şemâyil, Şîve, Vâdî-i İtâb, Yûnân ve Zengibâr*, olmak üzere 31'dir.

Fuzûlî'nin hikayesindeki mekan isimleri ise şahıs kadrosunun aksine daha çok eserin ikinci bölümündeki olayların akışı içerisinde kullanılmış olup toplamda 40 adettir : *Âlem-i Ceberût, Bâdiye-i Acz, Bâdiye-i Ma'sûkî, Bunâgûş, Bûstân-i Melâmet, Cebîn, Çâh-i Zenahdân, Çeşm-i Şehlâ, Dâyire-i Nâf, Dehen, Diyâr-i Beden, Fezâ- yi Lâhût, Fezâ-yi Nâsût, Gabgab, Gîsû veya Zolf, Hadîka-i Ruhsâr, Hizâne-i İdrâk, Kâkul, Kal'e-i Dimâğ, Kâmet, Kemer, Kışver-i Âşıkî, Kûşe-i Hicrân, Leb-i cân-perver, Mulk-i Ciger, Pây-i Nâzenîn, Sâk, Serhadd-i Karâr ve Tâkat, Sîne, Siporz, Şehr-i Belâ, Şehr-i Dil, Şikem, Şoş, Tâk-i Ebrû, Urûk/ damarlar, Vâdî-i İhânet, Vâdî-i bî-nevâyî.*

*Sıhhat ve Maraz'*ın ikinci bölümünde yer alan mekân isimleri ile *Hosn u Dil'*deki mekân isimleri, şahıs isimlerine nazaran daha fazla örtüşmekte olup *Beden, Dimağ, Ruhsâr, Zakan/ Zenahdân, Kemer, Bûstân-ı Kâmet/ Kâmet, Fem/ Dehen, Kemer'*den oluşan bu ortak kelimeler genel olarak mekan olarak tasarlanmış bedenî uzuvlarıdır.

Önceden işaret edildiği gibi mekân isimlerinde de tıpkı şahıs kadrosunda olduğu gibi Fettâhî'nin şahıs olarak kullandığı bazı isimler (*Dil, Kâmet, Sâk, Zolf, Hilâl- i hâcib v.s.*) Fuzûlî tarafından mekân ismi, mekan isimleri (*İşve, Kirişme, Tâk-ı Ebrû*) de şahıs ismi olarak kurgulanmıştır.

Fettâhî, *Şehr-i Dîdâr ve Bûstân- ı Kâmet* dışındaki mekan isimlerinde detaya girmeden bazen sadece isim zikr etmeyi tercih etmişken Fuzûlî mekan betimlemesine önem vermiştir. Fettâhî, *Şehr-i Dîdâr ve Bûstân-ı Kâmet'*i vasfederken şu ifadeleri kullanmıştır: “.....*Aşk'ın bir kızı var....Ona Hosn adını vermiş. Onun için Kâf dağının eteğinde yüce bir şehir kurmuş, onda Cennet gibi bir bağ yaptırmış, o şehrin ismi Dîdâr, o bahçenin lakabı Ruhsâr gülşeni'dir. O bahçede gizli bir çeşme vardır. Onun adı Fem çeşmesi'dir. Âb-ı Hayât o çeşmeden akar.*”¹⁸

18 Fettâhî, *Hosn u Dil*, nşr. Dvorak, s. 88.

“Nazar, Rakib’den kurtulunca Kâmet bahçesi’nden Didâr şehri’ne koştu. O bahçede bir çök acayıplıklar gördü. Onlardan biri ham gümüş’den koparılmış bir Kemer idi ki bir dağ bir saç teliyle ona asılmış idi..”¹⁹

Fuzûlî, hikayesinde *Aşk ve Rûh*’un *Hosn*’u ararken kat ettikleri güzergâhın bir bölümünü şöyle vafeder: “*Aşk ve Rûh önce Ma’şûkluk çölüne ayak bastılar. Şaşılacak şeylerle dolu olan o vadiye düştüler. Seferin başlangıcında son derece güzel bir yere eriştiler ki billurdan saf, ipekten yumuşaktı. Oraya aşıkların kanı dökülmüş ve toprağına karılmıştı. Letafette yer yüzünde meşhur olup adı Pây-ı Nâzenin idi. Oradan geçip bir konağına vardılar ve bir durak gördüler. Yeri civa gibi titremekte, vehim ayağı konaklarını geçmede sarsılmaktaydı.....oradan geçip bir sahraya eriştiler....o sahrada asla ot bitmemiş ve hiç bir canlıdan oraya toz konmamıştı. İskender, aynasını orada yapmış; Âd ve İrem ,bağıni oraya kurmuştu. Yani nurdan bir farkı yoktu. Bu sebeple de adı Sine diye meşhur olmuştu....”²⁰*

2.3. Olay Örgüsü Karşılaştırılması

Yukarıda özet halinde verilen her iki eserin muhtevalarına bakıldığında alegorik bir anlatımla “seyr ü sülûk”un konu edildiği görülmektedir. Dolayısıyla her iki eser de yolculuk/ arayış yapısıyla okuyucuya sunulmaktadır. Durum böyle olmakla birlikte her iki hikâyenin birbirine örtüşen ve ayrışan noktaları mevcuttur. Bu bölümde hikayelerin örtüşen ve ayrışan noktaları ortaya konmaya çalışılacaktır. Karşılaştırılmaya başlamadan, önceden de işaret edildiği gibi Fettâhî’nin hikayesinin asıl kahramanı *Dil*’in yerine Fuzûlî’nin *Rûh*’u tercih ettiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Fettâhî hikayesine *Dil*’in *Beden*’e yerleşmesiyle başlar. *Yûnân*’da hüküm süren *Mağrib diyarı* hükümdarı *Akl* oğlu *Dil*’i, *Beden şehri*’nin hükümdarlığına tayin eder. *Dil* böylece *Beden*’e yerleşir.²¹ Fuzûlî’nin hikayesinde ise *Ceberût alemi*’nde doğmuş, *Lâhût fezası*’na konmuş, temiz yaradılışlı *Rûh* bir gün sefer arzusuna kapılır. *Nâsût alemi*’ne ayak basar. *Beden* adlı bir ülke görüp beğenir ve *Beden ülkesi* şehirlerinden *Dil*’e yerleşir. yani Fettâhî’de *Dil*, *Akl* tarafından *Beden* şehri’nin yönetimine tayin edilmişken Fuzûlî’de *Rûh*, *Beden* şehri’ni kendisi beğenip yerleşmiştir.²²

Her iki hikâyede de *Akl*, aşık ve maşûğun vuslatına engeldir. Fettâhî’de oğlu *Dil*’in *Hosn*’e kavuşmasını engelleyen *Akl*, Fuzûlî’de *Rûh*’a yakınlığı sebebiyle *Hosn*’un *Rûh*’a kavuşmasını engellemeye çalışır. Yine Fettâhî *Aşk*’ı, *Dil*’e kavuşma hususunda kızı *Hosn*’e yardım eden bir karakter olarak kurgulamışken Fuzûlî’de *Aşk*, *Hosn*’e kavuşma sürecinde *Rûh*’a rehberlik eden karakterdir.

19 Fettâhî, *Husn u Dil*, nşr. Dvorak, s.90.

20 Fuzûlî, *Kitab-ı Sıhhat ve Maraz*, nşr. Necati Lugal, Osman Reşer, s. 11-12; Fuzûlî, *Sıhhat ve Maraz*, çev. Abdülbaki Gölpinarlı, s. 33.

21 Fettâhî, *Husn u Dil*, nşr. Dvorak, s.79.

22 Fuzûlî, *Kitab-ı Sıhhat ve Maraz*, nşr. Necati lugal, Osman Reşer, s.1.

Fettâhî, *Dil*'in arayış hikayesine çıkış noktası olarak *Âb-ı Hayât*'ı koymuş, *Âb-ı Hayât*'ın *Hosn*'un şehrinde olması dolayısı ile *Hosn*'u hikayesine katmıştır. Yani ilk talep eden *Dil*, *Âb-ı Hayât* sebebiyle talep edilen ise *Hosn*'dur. Ancak bu arayışta henüz aşk ilişkisi oluşmamıştır. Dolayısı ile aşk ilişkisini ilk başlatan taraf *Dil* değil *Hosn*'dur. Fuzûlî'de ise, ilk talep eden doğrudan *Hosn*'un kendisi, talep edilen de *Rûh*'dur. Nitekim mutasavvıfların aşk anlayışına göre, önce Tanrı'nın kendisine ve insana duyduğu aşk meydana gelmekte, insanın Tanrı'ya duyduğu aşk bundan sonra oluşmaktadır.

Fettâhî'de hikayenin birinci aşamasında arayışı gerçekleştiren kişi ana karakter *Dil* adına *Nazar* iken, Fuzûlî'de hikayenin birinci aşamasında arayışı gerçekleştiren ve *Hosn*'un, *Beden şehri*'ne yerleşmesini sağlayan *Ferâh*'tır.

Fettâhî'de hikayenin ikinci aşamasında *Dil* adına *Âb-ı Hayât*'ı arayan *Nazar*'dan, *Dil*'in varlığını öğrenen ve böylece ona aşık olan *Hosn*, *Dil*'i talep eder. Fuzûlî'de ise *Aşk*'ın yoldaşı *Mehabbet*, *Rûh*'un huzuruna varıp *Hosn*'un güzelliklerini *Rûh*'da görünce *Âşk*'ı bundan haberdar edip *Hosn*'un vuslatına yönlendirir. *Mehabbet*'in rehberliğiyle *Beden*'e yerleşerek *Rûh*'a tabi olan *Aşk* ise *Rûh*'u *Hosn*'un vuslatı için harekete geçirip bu yolda ona rehberlik eder. Dolayısıyla Fettâhî'de *Aşk*, *Hosn*'un babası olması itibarıyla *Dil*'i talep yönünde zaman zaman kızına yardım ederken Fuzûlî'de *Aşk*, *Rûh*'la beraber bizzatihi *Hosn*'u arar.

Her iki eserde de uzun bir seyr ü sülûk vardır. Fettâhî'de gidilen yer *Âb-ı Hayât*'ın kaynağının bulunduğu yer olan, *Maşrik* hükümdarı *Aşk*'ın, kızı *Hosn* için *Kâf dağı*'nda yaptırdığı *Şehr-i Dîdâr*'da bulunan *Gulşen-i Rûhsâr*'daki *Çeşme-i Fem*'dir. Fuzûlî'de ise gidilen yer *Âşıklık* ve *Ma'sûkluk diyarı*'dır. Her iki hikayede de gezilen *Beden*(vücut) *şehri*'dir. Nitekim Fettâhî, *Nazar*'ın *Beden* şehrindeki yolculuğunun *Kemer* bölümünde belin inceliğine vurgu için şu ifadeleri kullanır:” *Nazar*, *Rakîb*'den kurtulunca *Kâmet bahçesinden Şehr-i Dîdâr*'a koştu. *O bahçede birçok acayıplikler gördü, sayısız garipliklere ulaştı. O cümleden olarak ham gümüştan koparılmış bir Kemer gördü. Bir dağ bir saç teliyle o Kemer'e asılmıştı. Nazar o geçitten geçemeyince şaşırıldı. Bir çare bilemedi....*”²³ Fuzûlî ise *Aşk* ve *Rûh*'un aynı bölgedeki seyahatinde belin inceliğini şu ifadelerle dile getirir:”*Tamamiyle dağlık bir yol gördüler ki orada sonsuz uçurumlar vardı. O dağın geçidinin sonunda kıldan ince bir yol gördüler. Vücudu ortada olmamakla beraber “bel” sözünden başka ondan bir ad ve san da yoktu....*”²⁴

Fettâhî'de *Hosn* ve *Dil*'in vuslatının gerçekleştiği mekân *Çeşme-i Âşinâyî*'deki *Kasr-i Visâl*'dir. Tasavvufda âşinâî, sâlikin yaratıcılık- yaratılmışlık ilişkisindeki sır ve hikmetlere vakıf (âşinâ) olması, ilâhî esrarla tanışması olarak tarif edilir. Bu durumdaki sâlike de âşinâ denir.²⁵Nitekim hikâyede de *Dil* ve *Hosn* ilk olarak *Âşinâlık* çeşmesi'nde bir araya gelirler ancak *Hosn*'u görmeyen şevki ile *Dil* kendinden geçer.²⁶ Sonraki buluşmaları ise *Kasr-i Visâl*'de

23 Fettâhî, *Hosn u Dil*, nşr. Dvorak, s. 90.

24 Fuzûlî, *Kitâb-i Sıhhat ve Maraz*, nşr. Necati Lugal, Osman Reşer, s.11; Fuzûlî, *Sıhhat ve Maraz*, çev. Abdülbaki Gölpinarlı, s. 33.

25 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1966, s.58-59.

26 Fettâhî, *Hosn u Dil*, nşr. Dvorak, s. 111-113.

gerçekleşir. Bu buluşmalarda da *Dil*, *Hosn*'un emri ile bayıltıldığı için vuslatın farkında değildir.²⁷ Fuzûlî'nin hikayesinde ise *Rûh*, *Hosn*'e kavuşmak için cevheri *Derya-yi Âşıkî*'de bulunan *Surme-i Âşinâyî*'ye ihtiyaç duymaktadır.²⁸

Her iki eserde de ortak metaforlar kullanılmıştır. Bunlardan birisi “büyü” metaforudur. Fettâhî'nin hikayesinde *Dil*'in, *Hosn*'le buluşmak için *Dîdâr şehri*'ne gitmek azmiyle, *Beden*'den ayrılacağı duyan *Akl*'in, *Dil* ve *Hayâl*'i tutukladığını²⁹ duyunca hiddetlenen *Hosn*, *Gamze* ve *Nazar*'ın *Beden*'e gidip *Dil* ve *Hayâl*'i “efsun”la kurtarmalarını ister.³⁰ *Akl*, *Gamze* ve *Nazar*'ın *Beden şehri*'nden ayrılp *Hosn*'un yanına gitmelerini engellemek için, *Zohd* dağı'ndaki *Zerk*'in oğlu *Tevbe*'yi görevlendirir. *Nazar* ve *Gamze* beraberlerindeki bir grup *Turkân-ı câdü-yi fettân*'la *Zühd* dağı'na ulaşıp *Tevbe*'yle savaşa tutuştuğunda *Gamze-i câdü* “kılıç duası” okuyup ordusunu oluşturan *Turkân-ı câdü*lara üfler ve o güzeller bir grup ahu şekline dönüşür. Böylece *Gamze* ve *Nazar*'ın ordusu, *Tevbe*'nin ordusunu yenilgiye uğratar³¹. Fuzûlî'de ise *Hosn*, *Rûh*'u görmek ve onun gül bahçesinden bir marifet gülü dermek arzusuna kapıldığında arkadaşı *Ferah* bunun *Akl*'dan dolayı imkânsız olduğunu beyan eder. *Hosn* ise bildiği “efsun” sayesinde bunun mümkün olduğunu söyler ve bildiği “efsunu” okuyarak *Rûh*'un haberi olmadan *Rûh*'a varır.³²

Bir diğer metafor ise “Zolf / saç” ile aşılmaz engeli aşabilmek veya düştüğü kuyudan kurtulabilmek metaforudur. Fettâhî “saç” metaforunu ateşe atarak yardım istemek³³ veya tutunarak kuyudan çıkmak üzere iki şekilde kullanmıştır. Tutunarak kuyudan çıkma durumunu da iki kez kullanmıştır. İlki, *Âb-ı Hayât*'ı arayan *Nazar*, *Şehr-i Dîdâr*'a gittiğinde bu şehirde birçok tuhaflıklar ve acayıpliklerle karşılaşır. Bu acayıpliklerden biri ham ipekten yapılmış bir *Kemer* olup bir dağ bir saç teli ile bu *Kemer*'e asılmıştır. *Nazar* bu *Kemer*'den geçemeyince çaresiz kalır. Tesadüfen *Hosn*'un *Zolf* isimli emir'i, *Nazar*'ı görür, halini sorar durumunu öğrenince ona acıyan *Zolf*, *Kemer*'in üzerine çıkıp bir kement fırlatır, *Nazar* bu kemente tutunarak aşağıdan yukarı çıkar.³⁴ İkinci olarak da *Hosn* ile *Dil* arasındaki savaşta *Dil* yenilince *Hosn*'un onu itâb için *Gulşen-i Ruhsâr*'daki *Çâh-ı Zakan*'a attırması esnasında gerçekleşir. *Vefâ*'nın teklifiyle *Dil*'in zindandan çıkarılmasına karar verildiğinde *Dil*, *Zolf* sayesinde *Çâh-ı Zakan*'dan çıkarılır.³⁵

Fuzûlî de eserinde “saç” ile kuyudan çıkma metaforunu kullanmış olup bu kullanımı Fettâhî ile örtüşmektedir. Fuzûlî, *Rûh* ve *Aşk*'in *Hosn*'u ararken düştükleri kuyudan kurtulmalarını şu ifadelerle yazıya döker: “...*Rûh* ve *Aşk* helak olmaya gönül verdiler. Baş aşağı bir kuyuya düştüler. O kuyunun son derece gönül üzen bir yer olduğunu ve içinde yüzbinlerce tutsak

27 Fettâhî, *Husn u Dil*, nşr. Dvorak, s.114-115.

28 Fuzûlî, *Kitâb-i Sıhhat ve Maraz*, nşr. Necati Lugal, Osman Reşer, s. 13,15.

29 Fettâhî, *Husn u Dil*, nşr. Dvorak, s.97.

30 Fettâhî, *a.e.*, s. 99.

31 Fettâhî, *a.e.*, s.101.

32 Fuzûlî, *Kitâb-i Sıhhat ve Maraz*, nşr. Necati Lugal, Osman Reşer, s. 9; Fuzûlî, *Sıhhat ve Maraz*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, s.31.

33 Fettâhî, *Husn u Dil*, nşr. Dvorak, s. 98.

34 Fettâhî, *a.e.*, s. 89.

35 Fettâhî, *a.e.*, s. 111-112.

olduğunu gördüler. Kararsız gönüllerin karar ettiği bir yer olup adı Çâh-i Zenahdân idi. Bir müddet o kuyunun dibinde feryat-figan ettiler. Ansızın misk gibi kıvrım kıvrım bir ip gördüler ki aşüfte gönüllerin toplandığı bir ipti. Bazıları ona Gîsû, bazıları da Zolf demişti. kendilerini o ipe bağladılar ve kuyudan kurtulup....”³⁶

Bir başka metafor, “Ayna”dır. Gerçi Fettâhî doğrudan ayna metaforunu kullanmamıştır. Ancak *Hosn*’un kölesi *Hayâl*’in aynadarlık görevini üstlenmesi ve Fuzûlî’nin hikayesindeki *Hayâl* ile aynı görevi yapması her iki hikâyenin ortak noktalarından biridir.

Fettâhî’de *Hosn*, *Nazar* ve aynadarı *Hayâl*’i *Dil*’i getirmeleri için *Beden*’e gönderir. *Dil*, *Hayâl*’den hünerini sorduğunda *Hayâl*, *Hosn*’un aynadarı ve nakkaş birisi olduğunu söyler. *Dil* hünerini göstermesini istediğinde *Hayâl*, *Hosn*’un resmini bir sayfa üzerine çizer. *Dil* resmi görünce *Hosn*’e âşık olur.³⁷ Fuzûlî’de ise, *Rûh*’un *Hosn*’ü görme ısrarı üzerine *Aşk*, *Hosn*’un eline *Âyine-i Safâ*’yı verir. Aynada kendi aksini gören *Rûh*, *Hosn* olduğunu zannederek ona âşık olur. *Aşk* aynadaki resmin düşmanları sebebiyle saklanması gerektiğini söyleyince *Rûh* bunu kabul etmez. Bunun üzerine *Aşk*, *Hayâl*’in, resmin suretini yapmasını ve resmin de *İdrâk hazinesi*’ne konulmasını teklif eder ve *Hayâl*, resmin suretini yapar.³⁸

Her iki eserin ortak noktalarından bir diğeri “*Hâtem/ yüzük*” metaforudur. Fetâhî’nin hikayesinde *Hosn*, *Dil*’i getirmeleri için *Nazar* ve *Hayâl*’i *Beden şehri*’ne gönderirken onlara *Hayâl*’in yüzüğünü verir. Yüzüğün özelliği, her kim ağzında taşırsa insanlara görünmez olur, *Âb-ı Hayât* da kendisine görünürdü. *Nazar* ve *Hayâl* bu yüzükle *Dil*’in huzuruna çıkalar, *Dil*, *Hayâl*’in çizdiği *Hosn*’un resmini görüp ona âşık olur, *Nazar* ve *Hayâl* ile *Didâr* şehrine gitmeye karar verir. Ancak bundan haberdar olan *Akl* onları zindana atınca *Nazar* yüzük sayesinde kaçıp *Didâr şehri*’ne gider. *Gulşen-i Ruhsâr*’daki *Çeşme-i Fem*’den su içmeye niyetlenince yüzük suya düşer, çeşme gözden kaybolur.³⁹

Fuzûlî’nin hikayesinde “yüzük” metaforu yoktur ancak yüzüğün yerine “*Dorc/ kutu*” motifi kullanılmıştır. *Aşk* ve *Rûh*, *Hosn*’u aramak amacıyla *Maşûkluk* beldesine girdiklerinde katettikleri güzergahda hüznü gönüllere ferahlık veren ve feyzi *Âb-ı Hayât*’tan daha güzel olan *Leb-i cân-perver*’de inci dolu bir kutu bulurlar. Kutunun adı *Dehân* idi. Kutuyu ele geçirince sersemleyip kaybederler.⁴⁰

Her iki hikâyede de tasavvufî bir sonuç vardır. Fettâhî’de *Hosn*’un visalinden muradına eren *Dil*, *Âb-ı Zindegânî* kenarında *Hızır A.S.* görür. Onun sayesinde bu hikayenin bazı sırlarına vakıf olur, irşadıyla fakr yoluyla tanışır, dervişliği beğenir ve iyi adlı olmayı şiar

36 Fuzûlî, *Kitâb-i Sıhhat ve Maraz*, nşr. Necati Lugal, Osman Reşer, s. 12; Fuzûlî, *Sıhhat ve Maraz*, çev. Abdülbaki Gölpinarlı, s. 34.

37 Fettâhî, *Husn u Dil*, nşr. Dvorak, s.96.

38 Fuzûlî., *Kitâb-i Sıhhat ve Maraz*, nşr. Necati Lugal, Osman Reşer, s. 11; Fuzûlî, *Sıhhat ve Maraz*, çev. Abdülbaki Gölpinarlı, s. 32- 33.

39 Fettâhî, *Husn u Dil*, nşr. Dvorak, s. 95-98.

40 Fuzûlî, *Kitâb-i Sıhhat ve Maraz*, nşr. Necati Lugal, Osman Reşer, s. 12.

edinir.⁴¹ Tasavvufda *Âb-ı Hâyât (Âb-ı Zindegânî)* “Ledün” ilminden kinayedir.⁴² Ledün ilmi Allah’dan vasıtasız gelen veya Allah’ın sırlarına ait manevî bilgi yani “marifetullah” olduğuna göre⁴³ dolayısıyla *Dil* marifetullaha ermiştir. Tasavvufta gerçek bilgi ve varlık seyr ü sülûk’un tamamlanmasıyla başlar ve seyr ü sülûkunu tamamlamış sufi alemle irtibata geçebilir, Tanrının tecelligâhı olabilir. Yani Fettâhî’nin hikayesinin sonunda *Dil*, Hakk’ın tecelligâhı olmuştur.

Fuzûlî’de ise hikâyenin sonunda, *Rûh*’un ulaştığı son nokta *Âyine-i Safâ* olarak tanımlanmış olup bu mertebeye ulaşan *Rûh*, aynada kendini görmüştür.⁴⁴ Tasavvufda “ayna”, insan-ı kâmilin kalbidir. Allah’ın zât, sıfat, isim ve fiillerine mazhar ve tecelligâh olması itibariyle genel manada insana ayna denir.⁴⁵ Dolayısı ile aynada *Rûh*’un kendisi zannettiği akis, Hakk’ın tecellisidir. Yani Fuzûlî’de de *Rûh*, Hakk’ın tecelligâhı olmuştur. dolayısı ile her iki hikayede farklı metaforlar kullanılmış olsa da bitiş aynıdır.

Sonuç

Mutasavvıfların, insanın hakikate ulaşma serüvenini kendi ontolojik anlayışları ile temellendirerek çeşitli eserler ortaya koydukları malumdur. Bu eserlerin arka planında vahdet-i vücud anlayışı vardır. Bu anlayışa göre varlık birdir ve gerçekte var olan sadece Allah’ın varlığıdır. Bu mutlak varlığın hakikatini idrak etmek isteyen insanın, seyr ü sülûk tecrübesiyle beşerî varlığından soyutlanması gerekir. İşte insanın tecrübe ettiği bu içsel deneyimin, tecrübe edenlerce doğrudan yazıya dökülmesi uygun görülmemiş, alegorik bir anlatım tarzı tercih edilmiştir.

Seyr ü sülûk’un alegorik tarzda anlatımı İslâmi edebiyatda İbn Sinâ ile başlamış ve bu türden eser veren diğer yazarlar genellikle onu taklit etmiştir. Ancak Klasik Fars Edebiyatı’nın aşk, güzellik, gönül gibi mazmunlarını kullanarak Seyr ü sülûku *Hosn u Dil* adlı eserinde konu edinen ilk kişi Fettâhî-yi Nişâbûrî’dir. Eserin konusu, *Yünân*’da hüküm süren Mağrip hükümdarı *Akl*’ın *Beden* kalesi padişahlığına tayin ettiği oğlu *Dil* ile Maşrik hükümdarı *Aşk*’ın kızı *Hosn* arasındaki aşk ve bunların birbirine kavuşma sürecinde vücudun diğer uzuvlarında geçen olaylardır.

Doğu ve Batı edebiyatlarında büyük ilgi gören eserin aynı veya farklı adlarla tercümeleleri ve tanzirleri yapılmıştır. Ondan esinlenerek eserler kaleme alınmıştır. Fuzûlî’nin *Sihhat ve Maraz* isimli eserinin de *Hosn Dil*’in alegorik kurgusundan izler taşıdığı görüşü hakimdir. Bu çalışmada iki eserin örtüşen ve ayrışan noktalarını ortaya koymak maksadıyla şahıs, mekân ve olay örgüsü yönünden eserler irdelenmiş ve bazı tespitler yapılmıştır.

Fuzûlî’nin eseri iki bölüm üzere kurgulanmış olup birinci bölümü yazarın zamanındaki tıp anlayışının edebiyata uyarlanmasıdır. Bu bölümün tamamen orijinal olduğunu gerek

41 Fettâhî, *Hosn u Dil*, nşr. Dvorak, s. 124-125.

42 İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, I-II, Ankara: Akçağ, t.y., s. 15.

43 Uludağ, *a.g.e.*, s. 335,347.

44 Fuzûlî, *Kitâb-i Sihhat ve Maraz*, nşr. Necati Lugal, Osman Reşer, s. 14.

45 Uludağ, *a.g.e.*, s.72.

ifade gerekse olay örgüsü yönünden son derece sağlam ve sanatkârane bir tarzda kaleme alındığını söylemek yanlış olmaz. Karşılaştırmada esas alınan hikâyenin ikinci bölümünde ise Fettâhî'nin etkisi açıkça görülmektedir. Bu bölüm üslûp yönünden Fettâhî'den geri kalmasa da onun teferruatla bezenmiş kurgusu yanında daha muhtasar ve yüzeysel kalmış gibidir. Bunun sebebi münzevi bir hayat tarzı tercih eden Fettâhî'nin muhtemelen kendini, eserinin ana karakteri olan *Dil* ile özdeşleştirip iç macerasını onun ağzından yazıya dökmüş olmasıdır. Nitekim eserinin başında ve sonunda buna işaret eden ifadeler mevcuttur. Fuzûlî ise *Sıhhat ve Maraz*'ın başlarında hikayesinin nakil olduğunu beyan etmektedir.

Bir iç yolculuk veya arayış hikayesi olan her iki eserde de bu yolculuğu ve arayışı gerçekleştirecek karakterler ve onların yerleştiği ve uğradığı mekanlar, insana ait soyut kavramlar ile sevgilinin bedenî uzuvlarının kişileştirilmesi ya da mekân ismi olarak kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Gerek şahıs gerekse mekân olarak her iki eserde kullanılan bu soyut ve somut kavramlar bazan örtüşmüş bazan da ayrılmıştır. Fettâhî hemen hemen her karakteri başka bir karakter veya mekanla ilişkilendirirken Fuzûlî böyle bir gayret içine girmemiştir. Fettâhî betimlemelerini genellikle şahıslar üzerinden yaparken Fuzûlî mekanlar üzerinden yapmayı tercih etmiştir.

Olay örgüsü yönünden bakıldığında ise her iki hikâyede de uzun bir seyr ü sülûk vardır. Gezilen yer *Beden şehri* 'dir. Hikayelerin akışı içinde olaylarda paralellikler olduğu gibi ortak metaforların kullanımı (Büyü ile istediğini elde edebilme, saç teli ile engelleri aşabilme, ayna ve yüzük gibi..) da söz konusudur. Yine her iki eser tasavvufî bir anlatımla yani hikayelerin baş karakterleri olan *Dil* ve *Rûh*'un marifetullahı ermesiyle sonuçlanmıştır.

Sonuç olarak Fettâhî'nin eseri seyr ü sülûk anlatımı yönünden daha başarılı gözükrken Fuzûlî'nin eseri tıp ve tasavvufî bir arada içermesinden dolayı daha bütüncüdür.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Açıl, Berat, Muhyî's Hüs n ü Dil: An Allegorical Work, Doktora Tezi, Boğaziçi University, İstanbul, 2010.
- Aynî, Mehmet Ali, *Tasavvuf Tarihi*, Sadeleştiren: Hüseyin Rahmi Yananlı, İstanbul: Kitabevi, 1992.
- Banarlı, Nihat Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I, İstanbul: MEB, 1971.
- Dvorak, Rudolf, *Husn u dil persische Allegorie*, von Fattahi aus Nisapur, übersetzt, erklart und mit Lâmi'î's türkischer Bearbeitung verglichen, Der Kais. Wien: Akademie der Wissenschaften, 1889.
- Fettâhî, *Hosn u Dil*, nşr. Gulâm Rızâ Ferzânepûr, Tahran: Şirket-i Sehamî, 1351.
- Fuzûlî, *Sıhhat ve Maraz*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul: Milli Mecmua Basım Evi, 1940.

- Fuzûlî, Mevlânâ, *Kitâb-i Sıhhat ve Maraz*, nşr. Necati Lugal, Osman Reşer, İstanbul: İ.Ü. Tıp Tarihi Enstitüsü, 1943.
- Greenshields, R.S., *Dastûr-ı Ushshâk: The Book of Lovers*, Berlin, 1926.
- Huart, Cl., “Fettâhî”, İA, IV, İstanbul: MEB, 1964.
- Karahan, Abdülkadir, “Fuzûlî”, DİA, XIII, İstanbul: TDV, 1996.
- Köprülü, M. Fuad, “Fuzûlî”, İA, IV, İstanbul: MEB, 1964.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, I-II, Ankara: Akçağ, t.y.
- Pala, İskender, “Hüsn ü Dil”, *Akademik Divan Şiiri Araştırmaları*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2012.
- Safâ, Zebihullâh, *Târîh-i Edebiyyât der İrân*, IV, Tahran.
- Semerkindî, Devletşâh, *Tezkiretü 'ş- şu 'arâ*, nşr. Muhammed Ramazânî, Hâver, 1366.
- Şirvânî, Şükrüllâh, *Rîyâzü 'l- Kulüb, İlim Bahçeleri*, haz. Serpil Koç Konuksever, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.
- Yârşâtur, İhsân, *Şi 'r-i Fârsî der Ahd- i Şâhruh*, Tahran, 1334.
- Yazıcı, Tahsin, “Fettâhî”, DİA XII, İstanbul: TDV, 1995.

